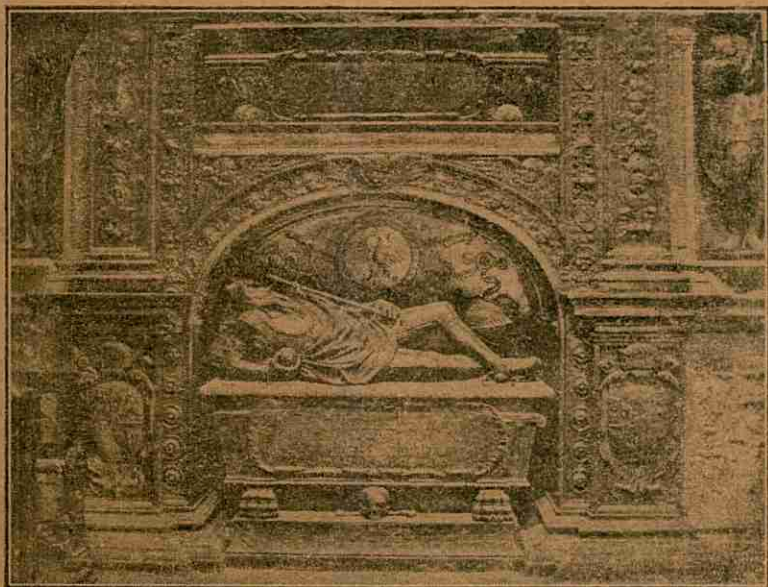

N. IORGA

NOTE POLONE

Mormintul Regelui Sigismund-August

BUCUREȘTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc”.—Str. Lipscanii-Noi 12

1924

NOTE POLONE

de

N. IORGA

(Handwritten signature and date)
1926

BUCUREȘTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc”.—Str. Lipscanii-Noi 12.

1924

I. Spre Varșovia

Aceiași șes bucovinean se prelungește și dincolo de apa Ceremușului, înceată, dar limpede și curată, pe care o străbaterem pe un pod improvisat în locul celui pe care l-a rupt războiul. Trecerea de la o țară la alta se face fără greutate.

Aceiași sămănătură îngrijită de sistem austriac: orz, ovăs, porumb tinăr, covor trandafiriu de trifoiu, picăturile de aur palid ale rapiței. Aceiași casă șindilită cu coperișul împărțit neted în povirnișuri. Numai în locul grănicerului în albastru păzește un blând soldat blond în verde și o fetiță desculță își arată toți dinții albi rizînd la nu știu ce conductor al trenului nostru, rizînd, nu ca o codană a noastră, sfioasă, ci ca o veselă rusalcă ieșită din fundul Ceremușului alb.

Numai aici, în acest fragment rusesc de Galiție austriacă, pădurea apare, pădurea stîrpită supt muntele Bucovinei, pădurea stropită în margine cu floricelele albastre de miosotis. Adunată, risipită în grupe răzlețe, în copaci izolați, ea prinde zarea.

Și, iarăși, biserica e alta. Se simte schimbarea de rit. Nu mai e masivul nostru turn păzind lăcașul de sprintenă smerenie. Pe deal sus, cu o așezare ca a Sucevei, înșnesc înalte turnuri suptiri și zidurile se prelungesc, puțintel informe, între casele cu coperișuri roșii. Alături însă căsuța e aceeași, pierdută în livadă,

stufoasă, șindilită, rar cu țiglă. Și locuitorii sînt toți țerani în alb, încinși cu briu larg, țărance cu o lungă catrință, închisă oblic în față.

Negoțul e slab. Puține vagoane îndreptate spre Sud. Țara „vulturului alb” trimete în jos numai cărbuni și ceva piatră albă de ghips.

Orașul acela de sus, azi fără ziduri, nu e decît Snatynul, și ne găsim în Pocuția, în „țara colțului”, pentru care s'a vărsat atîta sînge între Domnia moldovenească și oamenii coroanei polone, pînă ce ambele clase nobiliare, moldovenească și polonă, ajunseră a se înfrăți, a se confunda aproape. Amintiri sîngeroase colindă încă toate aceste păduri, odată bune pentru pîndă și distrugere. Din fericire ele nu mai au putere azi asupra celor două nații, de cînd dincoace de Ceremuș nu mai poruncește, pentru interese egoiste, șleahta.

Ceva mai departe, un formidabil dom răsare dintre modestele acoperișuri de șindilă sură. Vre-o mănăstire izolată... Sacra Austrie catolică, prietenă a „unirilor” ortodoxe, avea iubirea lor, ea însăși plecînd din umbra întăielor fundații mănăstirești în văile Alpilor.

Rupt în șuviți între maluri joase, Nistrul lunecă aici prin tufișuri ce acopăr întinderea sămănată de oi și vite. Nu e încă râul solemn curgînd prin fund de prăpastie în umbra cetăților apărătoare. Țară deschisă năvălirilor prin care nu odată Turcii și Tatarii și-au deschis calea către porțile tari ale bogatului Liov.

Ai noștri se puteau crede acasă în trecerile lor, dacă limba n'ar fi sunat altfel și dacă pentru aceiași pravoslavnicie oamenii de aici n'ar fi ridicat biserici măhăloase și mătăhăloase în care nu e niciun simț al frumosului.

Colomeia ni se arată. Gara stringe o lume foarte amestecată: mulți soldați, puțină Evreime vizibilă. Orașul e undeva departe în fund. Și el a fost prins pe vremuri, adesea, în tumulturile acestei graniți disputate. Chiar lângă suptiratele turn al bisericii catolice apar însă și muncitorii cu șăpci și cele d'întăiu caracteristice tipuri habotnice cu tichiuțe de catifea neagră pe creștet.

Incetul cu incetul vechiul port pe care eu îl numesc „tracic” decade, de și casa păstrează tot vechiul ei caracter, absolut neschimbat. Pălăria de paie cu fundul înalt face loc șăpcii orașenești; abia dacă femeile cu capu 'n cirpe roșii au, în această zi de muncă, puțină cusătură pe umărul cămășii innegrite. Galiția, țara rusească „roșie”, va fi inferioară acestui preambul care a fost Pocuția.

Apoi în minunatele păduri casele presărate mai rar scad și ele ca întindere și frumuseță. Rămășițile unei mari proprietăți de stoarcere și asupra a ființei ome-nești par a dăinui încă. Sămănăturile arată să fie încă ale lor, mulții moștenitori săraci, și ele sînt de toată frumuseța, cum cîmpul de fineață e o nesfirșire de flori în aceleași game, aproape ca în Bucovina, dar cu mai puțin amestec de vinăt busuioc sălbatec.

Nobilul proprietar n'a lăsat măcar castelul, ca în Apus, ori, ca în Moldova noastră, alba curte cu pridvorul primitiv în mijlocul pomilor bătrîni ai livezii. A-rendașul a fost aici totul, și acest speculator era omul de altă nație și de altă religie, lucrînd pentru sine, nu-mai pentru sine, indiferent pentru ruina rămasă în urma cîștigului său.

La Otynia pe deal, biserica „domnilor”, roșie, sveltă, în structura ei gotică, păzește cuibul de supuși în marginea căruia amestecul haotic de cupole, ca niște uriașe

căsului de culbeci, se apleacă în atitudinea șerbului. Pe drumurile noroioase căruțele cu cai cară oameni murdari și posomorîți.

Răsărind din mijlocul acestui ținut cu populație rară și săracă, Stanislavow, care se anunță prin fațadele sale de biserici iesuite cu două turnuri, e un foarte mare centru de viață internațională, în a cărui măreață gară, bine întreținută, își dau întâlnire grupe de populație amestecată. Asupra „austriacismului” de două veacuri a trecut un vînt de Apus, care se simte în fisionomie și îmbrăcăminte, o întoarcere a acelor mari curente occidentale cărora înainte de căderea ei Polonia cea veche și-a datorit capitolele cele mai interesante din cultura ei.

Nici măcar dubla episcopie, latină și ortodoxă, nu vorbește călătorului prin monumente sau ruine.

Dincolo de hotarele acestui „regat” de o clipă șesul polon nu mai are nici case așa de caracteristice, nici portul cusut cu flori al Răsăritului. Supt broboada întunecată femeile în haine de tirg au fața liniștită și frumoasă. Văd flăcăi voinici și veseli: rasa arată a fi, cu toată exploatarea și alcoolul, cu toată neglijarea voită din partea unui guvern dușman, puternică și mindră.

Apoi totul se înalță, se sapă în modilci, pentru ca să urmeze în lungi întinderi de păduri și de poiene, de o încintătoare verdeață fragedă de April, cu lanuri furiașate pretutindeni, tot așa de imbielșugate. Păcat că omul nu-și are și el veșmintul lui de floare!

Și mergem spre Liovul străbunilor, loc de negoț și de prietenie, rare ori și țintă de atac, prin același superb verde tinăr supt norii suri, printre cari sate amurgesc supt țesătura, snopilor de stuf, pe lîngă ochiur de pădure din care castelul secolului al XVIII-lea scoate pe ju-

mătate, curios, la drum pridvorul cu stilpi albi, de-
asupra sălașurilor servile, și mormintele se cufundă supt
enorma cupolă sură a mausoleului.

Pe cîmp, de o parte, țeranii ruși lucrează în căl-
dura năprasnică, de alta burghesia evreiască se așterne
în iarba umedă, cu spuza copiilor de toate vrstele.

Satele lipsesc pe urmă, dar cîmpul tot e admirabil
cultivat, și din nou cusături grele acopăr umerii fe-
meilor, pe cînd bărbații au prea adesea costumul de
fabrică. O întreagă populație lucrează cu cel mai mare
zor la sămănături, și orzurile, ovesele sînt înalte; pe
alocurea se ară numai acuma. Ce rămîne încă absolut
disgrațios e biserica unită a Rutenilor, largă și cu tur-
nulețe rotunde, groase, sure, aceiași de la o așezare
la alta, tot așa de antipatică.

Din nou o lată apă, cît Siretiul, cu undele învălmășite,
Bistrița, taie șesul adînc adăpat de ploi. O luptă a lă-
sat frinturi de pod și o mare casă ruptă de obuse. Mai
departe se prelungeste bogăția, ce pare fără capăt, a
nemărginitei grădini.

Haliciul, tocmai în capăt, nu presintă decît un grup
de case dominat de o cupolă cu cruce. Nimic istoric nu
amintește pe regii de pe vremuri ai Rusiei Roșii și pe
lageloni, urmașii lor. O simplă subprefectură austriacă.

Pe prispele umile grupe familiare, întoarse de la
muncă, se odihnesc, și chibritul pentru pipă scapără la
căderea serii.

Și iată că de-asupra acestor coperișuri vîrcate,
tot mai strînse și mai dese, odată un mare castel
dărîmat se ridică, străpuns de deschizături pentru
puști supt linia elegantă a arcadelor lombarde. Polonia

eroică a lăsat prea puține rămășițe de piatră, pe cînd umilința bojdeucilor se înnoește neconținut și trece în veșnicie. Aiurea biserica de sat are supt tînicheaua nouă ferești și contraforturi gotice. Orașul de amestec, răsărit la suflarea Apusului, începe a se anunța.

II. Varșovia.

Varșovia e încunjurată de un pustiu de nisip acoperit de vechi, foarte vechi păduri de brad. Ici și colo numai fărîmicioasa coajă cenușie și galbenă e întreruptă de pătura pămîntului hrănitor, și mici lanuri de orz, de ovăs se leagănă în vîntul ce răscolește greii nori de ploaie din cari picură în faptul dimineții.

Dar din bradul, din molidul cu coaja ce se dejghioacă, lăsînd să se vadă lemnul roșcat ca un vechiu ciolan părăsit, din cîte un salcîm care împrăștie din mîile lui de flori albe aroma-i dulce pînă departe, oameni harnici au știut să facă o adevărată podoabă, bine orînduită și păstrată cu îngrijire. Pretutîndeni răsar, între plantațiile sprintene, case înjghebate ușor din scînduri: „pensionate” adecă pensiuni de familie, vile. Fabricile vor veni numai ceva mai departe.

Pînă la ele se înșiră resturile, păzite încă, ale vechilor fortificații rusești și, poate, în parte, anterusești, cu casematele de cărămidă veche, cu modilcile nenumărate și șanțurile adînci. S'au păstrat încă, în jurul frînturilor de vagoane și muniții, împletiturile de sîrmă ghimpată.

De acum aproape douăzeci de ani atîtea s'au schimbat aici! Iată chiar la intrare, cît de crud se răsună înfrîngerea vechii tiranii asupra bisericii rusești în-

fiptă odată lingă gară ca o sfidare. S'au dus făblițele de aur de pe cupolele asiatice, ușa e bătută în scînduri, icoana de mosaic, o frumoasă operă de artă, de de-asupra intrării nu mai privește la îngrămădirea, în zi de hram, a ofițerilor îmbrăcați în fireturi, a oficialității imbulzicioase și obraznice, la trupele înșiruite pentru a face onorurile comandantului și a saluta cu salve clipele mari ale Bisericii pravoslavnice. Larga piață e încunjurată cu un gard provizoriu și încet, încet dărîmarea colosului de piatră sură, vagă, tristă, a început. Peste doi ani, alegîndu-se fiecare bucată din prețiosul material, nimic nu va fi rămas dintr'însa.

Dacă ar fi așa și cu întreg regimul care s'a sfîrșit! El trăiește însă în monotonia imensității sale prin străzile croite drept, în tot aspectul vechiu al marelui oraș. Poate și în oarecare încetineală, care nu e nici oboseală, nici lipsă de vitalitate. În oarecare lipsă de avînt, care odinioară era o datorie cetățenească și de care acei cari au purtat jugul se vor despărți greu. Și, iarăși, în greutatea cu care aici și azi, după ce soarele libertății, nu fără amenințări de strașnice furtuni din Răsărit, luminează asupra tuturoara, sufletul omenesc, totuși blind, dulce, cutează a zimbi. Viața e azi, cu toată dirzenia unor anumite împotriviri, o rechemare la viață. Și aceasta se simte. Asupra tuturoara e ca o supraveghere nevăzută.

Rusia n'a creat nimic în orașul vechiu, nici o clădire în stilul ei, pe gustul ei, nici una din acele peceți indelebile, teribile, arse în carne, de care nicio liberare și nicio revanșă nu poate scăpa pe învins, supus și dominat. Nimic decît bisericasca hardughie care se va preface în cărămizi culese una cîte

una. Nu e un așezământ din acelea de care nimeni nu se poate apropia ca să le strice: nicio bibliotecă, niciun muzeu, nicio fundație culturală ca ale vechilor familii nobile polone. O sută cincizeci de ani au trecut fără urmă, odată cu Cazacul din răscrucea străzilor.

Dar orașul, capitala statornică, în secolul al XVII-lea, a unei regalități de mai multe dinastii, care, curios!, n'a lăsat nici ea un palat, o statuie, un arc de triumf, cu toată imitația Parisului monumental al lui Ludovic al XIV-lea și al XV-lea, a fost brusc oprită în creșterea ei naturală. De aici lipsa de continuitate, evidentă, între secolul castelelor pierdute în verdeață, al elegantelor alei, al bisericilor în stil iesuit încirli-gat, întortochiat și împopoțonat — căci de un gotic mai vechiu, ca în Cracovia, nu poate fi vorba — și între cele dintăiu apariții greoaie ale stilului utilitar de mai ieri, indiferent pentru podoabe. Modernism, ca la Pesta, la Viena, la Praga chiar, nu e, dar nu e — afară de câteva construcții ale trecătorului Mare-Ducat de Varșovia — nici o epocă asemenea cu a Imperiului întâiu și al doilea în Franța, cu a regalității port-fredericiene în Berlin. Se vede că tot ce s'a clădit a fost sau biroul cuceritorului sau casa făcută cu greu și fără speranță a cuceritului.

Și de-odată naționalismul, luptind desperat pe toate fronturile, a repurtat biruința. El fișnește acum din toate părțile. Orice manifestare și-l scrie pe frunte. Ofițerimea cu uniforme variate e pretutindeni, și ea arată așa de mindră că poate proclama costumele revoluționarilor învinși acum o sută de ani! Șapcuțele „naționale” mărunte acopăr capul școlarilor și sco-lărițelor și colorile alb și roșu-violet se unesc pe

dinsele. În unele prăvălii steagul național înfășură vitrina. Vulturul alb răsare pe atâtea firme. Librăriile, care atîta vreme n'au putut vinde decît cugetare și simțire controlată și vlăguită, desfășură o extraordinară recoltă de cărți în toate domeniile, de cărți **libere**. Ca să fie și lucrări străine trebuie o prăvălie specială. Nicio literă cirilică pe copertă, cum nu e niciuna, la doi pași de Rusia, pe firmele magazinelor; la un medic ea era ștearsă și înlocuită cu una polonă.

Biserica nației triumfă și ea. Capiștea pravoslavnică va cădea la pămînt. Mîndru ca un șef de oaste trece preotul, unul din învingători și un important factor politic în viața de după biruință. Peste citeva zile clerul francez va veni aici ca să arăte că între cele două țeri catolicismul stabilește și el o legătură, care nu va fi cea mai puțin importantă.

Iar atotputernicia rusească e înlocuită azi printr'o legăție sovietică, strict supraveghiată, care ocupă vechiul Otel de Roma, unde am stat și eu pe vremuri supt ochiul agenților atenți la orice străin. Note neputincioase, cărora li se răspunde în același ton, cad fără putere pe acest pămînt care și-a scuturat sclăvia și care e dispus a face orice pentru ca ea să nu se mai întoarcă niciodată.

E mulțămită această lume, domoală, afară de reprezentanții celor unsprezece feluri de politici, oricînd și oriunde gata să discute, cu temperamentul pe care pentru astfel de manifestații nația l-a dovedit totdeauna?

Un socialism coace. Aceasta e sigur. Sint supt șăpci căutături urite. Se pot plînge oamenii că n'au ce lu-

cra ori că lucrul nu li se plătește? Ar tăgădui evidența. Au ei vre-o pagubă din oscilările valutei, simt ei azi o pierdere din scumpirea produsă de apariția pompoasă, dar amenințătoare, a zlotului, egal azi cu patruzeci și cinci de lei de-ai noștri? Ei mai puțin decît oricine. Zlotul și puii lui, groșii, gonese pe străinii vinători de ieftinătate, dar funcționarul își are puțința de traiu, muncitorul impune cît vrea, țeranului nici nu-i pasă de asemenea prefaceri pe care nici nu se ostenește să le înțeleagă.

Iar pentru a governa, altfel decît în Rusia, i se cere acestei clase ucenicia pe care a făcut-o burghesia înainte de întronarea ei și mai ales aportul mai vechiu pe care această burghesie l-a adus la crearea lumii moderne.

Sărăcia apare doar la copiii în zdrențe, cari cer, la cutare bătrînă, al cării graiu frances o arată că vine din fericirea sovietică. O întîmpini de cîteva ori într'o zi, — și, față decît s'a schimbat și ruinat aici, nu e mult.

Automobilele sînt extrem de rare, trăsurile, curate, foc de scumpe; nu toate tramvaiele sînt înșesate. E o socoteală, o cumpănire în cheltuieli. Viața n'are zvicniri de friguri. E în ea ceva din liniștea poetică a florilor sămănate oriunde, și pe balcoane, cu o discretă rugăminte „să nu calci”. Pe băncile din mijlocul străzilor celor mai freventate, stau ca pe prispa de acasă familii modeste, cu copiii în poală, cu cînele și pisica la picioare. Par să guste încă un lucru totuși nou și foarte dulce: că sînt în sfîrșit la ei acasă.

Moravurile par nesfîrșit mai bune decît în Germania vecină. Niciun îndemn la destrăbălare. Cinematografele au scene istorice sau romantice. Cărți fără

coperți iritante. O caricatură de obicei fără decoltaj. O presă al cărei ton nu-l pot aprecia, dar care nu se aprinde decât pentru politică.

O rătăcire a automobilului de piață condus de doi bolșevici patentati, cari se ceartă între ei pe socoteala celor cinci zloți (două sute cincizeci de lei) pe cari-i vor cere pentru un parcurs de cinci minute, ne-a dus înaintea unei clădiri pe al cărei rînd de sus răsar, făcînd gesturi înfrigurate, figuri evreiești ca acelea pe care România a încetat de mult a le prezenta. E un ghetto medieval în plină revoltă epileptică. Inscripția în litere ebraice și latine spune că acolo e centrul unei federații zioniste. Am noțiunea unei „vieți politice” cu care nu m’am întîlnit pînă acum și cu care sper să nu mă întîlnesc, la noi, niciodată.

Iar la miezul nopții un grup zgomotos, cu enorme bastoane, oprindu-se la fiecare moment pentru a se hîrjoni și a se împinge, sînt „Junimea evreiască”. Acum cîteva zile, aproape goi pînă la mijloc, ei defilau pe străzile Varșoviei ca să arăte că Zionul are și o armată, iar această armată și bețe solide.

Orașul petrece în sunet de musică. Mi se spune că petrecerea se va prelungi. E încă una din urmele, din singurele urme pe care le-a putut lăsa Rusia rîncedelor pierderi de vreme.

Leagația Romîniei ocupă o parte dintr’un vechiu castel al familiei Branicki. Un vast parc o încunjură, apărat cu uluci de lemn care putrezesc. Altă parte e dată altor chiriași. Sistemul „fundațiilor” apără în mijlocul unui mare oraș modern aceste oaze de verdeață veșnic tînără în jurul grațiilor mignone, al căror fard co-

chet se șterge încet de asprul suflu al vremilor fără poezie.

Bisericile acestea iesuite, clădite din nou și pentru a cuprinde monumentele care nu se puteau înălța pe piețe, strâng laolaltă, une ori peste un rest abia vizibil de ev mediu, tot ce poate da răul gust al secolului al XVIII-lea, servit de Italiani cari știau să decoreze mare, scump și cochec. Antichitatea interpretată de acești copiiști superficiali își dă eroii cu coifuri împăunate. O întreagă serie de maeștri ai sculpturii decorative de paradă au contribuit la împodobirea acestor largi lăcașuri pline de lumină clară. Pictorii au lucrat alături la aceleași alegorii: cel mai vestit dintre dînșii, Bacciarelli, un imitator în mai dulce, mai zimbitor ale lui Giambattista Tiepolo, s'a așezat pe o viață, însurându-se cu o Germană din aceste părți și mormintele lor la Sfântul Ioan înfățișează alături medalioanele celor doi meșteri cuprinși supt același acoperiș.

Goticul de la această catedrală e recent și împrumutat Angliei. Autentice sînt numai cele două roșii pietre de mormînt purtînd reliefuri lustruite de vremuri care tot acolo se ascund după stranele date de Sobieski și după jețul împodobit al cardinalului arhiepiscop.

Totuși aceste biserici fără mare semnificație artistică dau, prin înaltele lor turnuri suptiate, un aspect de măreție deosebită orașului cînd îl privești de pe singurul rămas întreg din cele două poduri care acopăr largul curs, de Dunăre moale, al Vistulei, curgînd visător spre Gdansk, spre apele reci ale Mării Baltice. Frontul de mari clădiri sure, de clopotnițe latine, tras

drept pe malul îmbrăcat cu piatră e cu desăvîrșire impresionant.

Cercetat în interior, orașul vădește îndată elementele disparate care-l alcătuiesc. După unitatea absolută a unei fațade care salută parcă pe străin, cu un gest nobil și solemn, nu este armonia părților, venite din veacuri și de supt influențe deosebite, care-l alcătuiesc.

Iată, la doi pași numai de monumentele funerare ale aristocrației polone, acolo, la Sf. Ioan, o stradă cotește, se învîrte, revine, ca în vechile uliți medievale, strînse 'ntre zidurile lor. Casa germană a veacului al XV-lea, al XVI-lea mai ales, apare, cu portalele împodobite, cu stemele și anii de clădire zgîriați pe piatra cenușie. Și, după un scurt drum, ești chiar în mijlocul bătrinei colonii, pe „piața tirgului”, încunjurată de severe clădiri disciplinate, în pivnițele cărora, ca la Fukiér, se păstra hidromelul pentru marii băutori întorși de pe drumuri, lungi, în curțile cărora, cum se vede din stampe, descărcau căruțele țerânești, acoperite cu covergi, ce aduceau marfă nemțească din Nord, marfă răsăriteană din Sud-Vest.

Dar aici, în centrul mercaștilor al Germanilor, s'a substituit Evreul. Mica lui preocupare stăruitoare a luat locul unui avînt de care nu e capabilă rasa decît în domeniul abstract al finanțelor. Crasa micilor gospodării neglijate unge porțile sculptate; fațadele se cojesc neîngrijite și lemnul descolorat putrezește la ploi și crapă la căldurile verii. Locuitorii cresc și se înmulțesc fără schimbare, fără progres, mușchiu de Asie cu nesfirșita reproducere vegetativă.

Și, ieșind din scoica vechiului comerț de întreprindere, el se întinde neconținut, improvisînd case de

piatră cu multe rînduri care pentru spiritul seminției n'au mai multă valoare decît trecătorul cort al nomadului.

Nici nu se locuiește în ele, ci toată lumea e afară pe trotoare, imbulzindu-se, înghesuindu-se, invirtindu-se în cilciie, singuri nu știu pentru ce, trecînd și retrecînd străzile.

Numele nu arată decît o pecete a oficialității, odată, timp de vre-o douăzeci de ani, prusiene: Kaffemann, Strumpfmann pe unele firme sună ca o batjocură.

Și se fac silinți desperate pentru a-i transforma în naționalitate. De aceia se păstrează, se cultivă, se afișează caftanul galițian, șăpçuța cu visiera mică. Vreau să se știe că, așa cum sînt, cum înțeleg a fi și de acum înainte, ei se concep ca stăpîni ai pămîntului acestuia. Dieta are un partid al lor și clubul zionist scoate la îvelă tot ceia ce rasa poate să aibă, ori simpatie, ori nu, dar caracteristic.

Coajă de burghesie germană de o parte, tabără de urmași asiatici de alta. La doi pași însă e altă lume, aceia pentru care teatrul cu cinci rînduri de loje își desfășură programul de piese și de operă, primadone evreiești cîntînd duo de pasiune cu un oaspete italian, aceia pentru cari sună musica târziu. Sînt între ei oameni foarte bogăți, ale căror hectare de ogor și pădure se socot cu sutele și chiar cu mîile, sînt nume care smălțează cu scînteii de glorie tot trecutul acestei mîndre nații. Dacă ar fi aici o Curte, poate s'ar vedea mai des, în orașul aproape fără automobile, trăsurile lor de casă. Dar Curtea s'a dus, de și cite un Czartoryski — mi se spune — ar voi s'o învie, aducînd ca aport și originea habsburgică, arhiducală a soției sale.

Castelul de odinioară, acela a rămas, mizgălit pe din afară, banalisat, murdărit înăuntru, tăiat în bucăți, închis publicului, care ar fi putut trage rele îndemnuri patriotice, de stăpînirea rusească. Azi el s'a liberat, se curăță, se restituie destinației lui primitive, în ce privește nația măcar, dacă nu în ce privește regele. Și, în partea de sus, acel Versailles al Poloniei, cu terasele lungi dominînd orașul întreg, e de toată frumuseța, putîndu-și înfrunta modelul.

Peste vechiul castel mazur, simplu și aspru, secolul al XVIII-lea și-a grămădit podoabele de lemn sculptat și de stuc aurit, căminurile de marmură, plafondurile lucrate de Bacciarelli, cu alegorii acoperind iubirile lui Poniatowski cu Ecaterina a II-a, statuile antice de artiști italieni, parchetele migăloase. Un pictor de faima unui Canaletto a fost chemat de departe, și maestrul atmosferelor venețiene a adus cu el puterea de a vrăji întinderi largi, cu toată lumea, de multe feluri, care furnică în ele. Cutare piață a tîrgului Varșoviei e mai reușită decît chiar colțurile cetății lui de naștere; o caldă lumină de aur italian scaldă întinderea plină de mișcare, pe cînd sus nourași albi acopăr un cer cu vîrci de un delicat albastru palid. Alte pînze dau portretele lui Stanislav-August, ale monarhilor prieteni, al Ecaterinei triumfătoare de sănătate și energie. Intr'un colț, înțelegerea pe cîmpul de luptă a Polonilor cu niște Turci de o foarte pitorescă înfățișare. Odăi de paradă, cabinete de culcare și de toaletă, săli de mîncare, vast salon de bal, tot ce trebuie zeului zîmbitor și frival al secolului.

Poniatowski se înalță cînd îi simți urmele în acest grațios lăcaș. Nu e un paj de buduar rusesc îmbătrînit fără maturitate. Gusturile lui adesea rivalisau cu ale

mai vechiului Lesczynski de la Nancy. Și, cînd ți se spune că plafondul cutării odăi a fost coborît ca să se audă mai bine sunetul versurilor desfăcute de pe buzele poeților pe cari-i presida, simți trecînd peste această pudră sămănată în aier un suflu de Renaștere italiană.

Apoi au venit alte vremi. O parte din nobilimea polonă, neizbutind cu Kosciuszko, a pornit pe drumuri străine. Cu alt Poniatowski, contele Iosef, s'a făcut legea napoleoniană luptînd pentru libertate, mîndră speranță și eroid devotament. Dar această epocă de energie încordată, ajunsă la putere pe cițiva ani în Marele-Ducat al Varșoviei, n'a prea creat. Ultimele urme ale Poloniei în clădiri, artă și moravuri sînt aici în locul unde noaptea rătăcesc grații veștejite, care suspină complimente franceze la urechiușile trandafirii răsărind în colțul perucilor.

Aceasta e Polonia de model Ludovic al XV-lea. Franța lui Ludovic al XIV-lea a dat casa de țară de la Wilanow a lui Ioan Sobieski.

Chiar lingă orașul de azi, la răsăritul celei mai vesele plimbări, din mijlocul grădinii pline de pajiști verzi, răsare primitoarea casă albă, încununată cu statui și împodobită, sus, cu reliefuri de lupte contra Turcilor acum două sute cincizeci de ani. O păzesc copacii bătrîni, între cari unul a cunoscut secolul al XVIII-lea, cînd locuința, după împărțirea moștenitorilor regelui Ioan, trecuse în alte mîni, până la ale Branickilor ce o au acuma.

Slujitor al ultimilor prinți din Casa de Wasa, ale căror portrete — Vladislav cu peruca vremii lui Ludovic al XIII-lea, Ioan Casimir ostaș, tuns, în haine

cu falduri largi umflate ca pentru luptă, în papuci galbeni — se văd încă pe pereți, soț al uneia din fetele suitei Mariei de Gonzaga-Nevers, care ajunsese, fată cam matură, soție a celor doi regi, Marie d'Arquien, Marysienka, Sobieski a vrut să dea femeii atit de mult iubite, de la care a avut odrasle numeroase, un colț de țară ca a ei de-acasă. Asprul ostaș rotund la obraz, umflat în fălci, cu ochii mari focoși, cu scurtul păr țepos, luptătorul de la Hotin, despresurătorul Vienei n'a pus perucă și n'a îmbrăcat pantaloni până la genunchi, dar el s'a dumesnicit aici, între copacii bătrini disciplinați ca niște curteni, în cămăruțele scunde, în care canapele ușoare se îndoiu de sigur supt greutatea lui cînd se așeza alături de suptirateca femeie din Apus, cu prelunga față și melancolicii ochi negri. Sus, o odăiță cu plafondul plin de alegorii e îmbrăcată încă în faianța albă-albastră a meșterilor din Delft: aici Maria-și innoia grațiile obosite. Relicvii se înfățișează pretutindeni, și este cine să le păstreze bine. Atita atmosferă de trecut este aici, încit nici galeria de tablouri, nici dulapurile de admirabile chînesării ale mai noilor stăpîni n'o pot risipi. Seara, cînd se golesc cîmpiile verzi și tac păsările ce saltă prin ramuri, copacul cel de două sute de ani, apropiat cu vîrful de neguri, trebuie să povestească lucrurile vechi cînd vitejia omului era stăpîină pe soarta lui și puterile oarbe nu hotărau soarta neamului.

E curios să se vadă viața politică actuală, mișcîndu-se, zbuciumîndu-se, cu nesiguranțele și nedeprinderile ei, în acest cadru de mare și luxos trecut, ale cărui urme de artă sînt pretutindeni. Efectul e mai puțin vizibil în țeri ca Franța sau Anglia care, oricît s'ar schimba, rămîn în fond aceleași. Aici, oricît s'ar

numi mareșal al seimului simpaticul profesor Rataj, care e președintele Camerei, portretul, de Bacciarelli, al „predecesorului“ său Stanislas Malachowski, infipt dirz în guleru-i înalt, pare curios, cum, la frumושull museu de războiu, săbiuțele „legiunii polone“ de ieri sau chiar ale corpului napoleonian comandat de Iosef Poniatowski se potrivesc numai aproximativ, foarte aproximativ, cu vechile șele cusute în aur, cu coifurile și platoșele grele, cu săbiile damaschinate, cu săhăidacele și ciocanele din vremea Hatmanilor.

Și aiurea ar fi, de sigur, așa, dacă trecutul s'ar vedea așa de mult ca aici, unde urmele lui răsar pretutindeni, și covirșesc.

III. Un colț din Lituania

Pe drum spre Wilno. De-alungul șesului de nisip în care se înfig milioanele de brazi și de molizi, udați de apele clare care nu se retrag niciodată, și nici nu putrezesc. Rîurile curg încet pe suprafața de obicei plană, și cursul lor se desfășură negru în atita umbră, sămănat, ca un lac, cu foi de mlaștini; case de lemn strînse în grupe sărace, o pată de negru omenesc în imensul verde al naturii. Copii în haine șterse, de un cenușiu galben, cu șapcuța pe cap, păzesc vacile, desculți. E singura înfățișare a țăranimii neîmproprietărite — și e tristă.

Apoi pădurea încalecă dimburi, se coboară în văi: ținutul zîmbește de o bucurie nouă. O oasă de frumuseță și de sălășluință. În margene căsuțe de lemn urmindu-se îndelung pe malul Wislei uleioase, întunecate, șerpuid molatec spre Kowno jos, centrul Lituâniei naționale și al urilor germane contra Poloniei înviate. E Wilna.

Amintirea lui Napoleon concentrîndu-și aici oștile lumii civilizate pentru a sfărma monstruoasa putere rusească se înfățișează. Vezi imensul vâlmășag de uniforme, amestecul neînchipuit de tipuri; auzi zvonul graiurilor care se ciocnesc între ele. Și asupra acestui uragan deslănțuit trece alba fantasmă senină a Cesarului.

Urmele lui n'au murit. Ele sunt în acel punct al oraşului de peste o sută de mij de oameni unde „Impăratul” a găsit clădiri şi obişnuinţi ca la el acasă, în colful de zidire mai nouă care, la sfîrşitul regatului, a dat, după normele antice inviate, un castel de o armonie liniştită, tivit cu o margine de grădină, şi o biserică mare şi rece, pompoasă şi goală, în părăzii căreia e prinsă jălania, duioasă pentru noi, a morţii în 1643 a fiicei Ecaterinei lui Ştefan Potoki cu fata lui Ieremia Movilă, Maria, soţie de o clipă a aceluşi Ianus Radziwill, care a luat pe urmă pe altă Marie, odrasla lui Vasile Lupu.

O inscripţie la castel înseamnă acele cîteva săptămîni cîî a stăpînit aici duhul războiului, cumplit şi măreţ, în cea mai genială din manifestările ce a avut în omenire.

Alături chiar sînt umbroase curţi între ziduri înalte, bolte deschise se rotunjesc sus, coridoare negre se înfundă, dar la fereştile cu vechi cercevele sure, feţe veşele de băieţi, de fete, se ivesc. E Universitatea, odată şcoală înaltă de teologie, legată de marea biserică a Iesuiţilor. Şi, îndată, toată această lume iese, fără zgomot, într'o perfectă ţinută, unii şi altele purtînd, cu excepţia cîttorva caschete albastre de „Burschenschaft”, şapcuţa înaltă albă-roşie a patriei.

Stilul iesuit stăpîneşte bisericile. Toată alintătura şi nemereala unor suflete care au păstrat naivitatea tineretii lor se revarsă în înflorituri şi dichişuri ce se încalcă şi se astupă. Trecutul gotic se simte în alcătuirea interioarelor, cu traveele neschimbate în bolţi; cîte un mormînt, o marmură încastrată în ziduri amînteşte vremea peste care a trecut acest vernis de unificare cochetă şi pretenţioasă; între odăjdii vre-o

mătasă de Sluck, de modă răsăriteană, cu buchetele de flori vesele pe fondul de aur, vre-un dar „restaurat” al regilor, atrage atenția. Numai la biserica Sfintei Ana, de care e legată o veche mănăstire părăsită, fațada de cărămizi, înroșită încă de văpseaua modernă, presintă liniile învălmășite ale goticului târziu, pe cînd pe laturi și în lăcașul adaus o formă mai stîmpărată a vechii arte a fost păstrată.

Cum biserica e plină de lume încît abia poți să intri, cum de-asupra acestei mulțimi domnește ca o putere nevăzută, cum din amvonul lui preotul tînăr și slab aruncă valurile elocvenței lui stridente, evul mediu pare a fi înviat, și prin preceptele morale curente ale clericului pare a trece sufletul unui Petru Skarga.

Dar mai e și altă lume aici. Spre gară străzile sînt înguste, întortochiate, pline de umbră. Une ori ele se închid de imbulzeala tîrgului zilnic, care se face însă supt aceeași nevăzută apăsare a unei puteri care impune tăcerea,—sila Rusiei abia plecate. Din unghere iese aceeași lume iudaică, avînd aici alt caracter. Căci spiritul e rusec, provocant rusec, și rusească e limba în care se face aici, deosebit, învățătura fiilor lui Israel. Pe culoarele Universității limba stăpînilor, a apăsătorilor răsună încă de pe buzele acestor fii necredincioși ai țerii pe care o reclamă ca patrie a lor.

Din mijlocul pădurii dese, cu misterioase cărări pline de îndrăgostiți și de visători, se ridică turnul poligonal, de cărămizi roșii, pe care tradiția îl atribuie regilor lituanieni, căpeteniilor păgîne ale „litvei spurcate”, de alt neam.

Văzută de aproape, zidirea părăsită arată caracterul unei arhitecturi mai târzii, din veacul al XV-lea, al

XVI-lea poate. Dar bucăți din zidul de împrejmuire de care vorbește Guillebert de Launay în secolul al XIV-lea arată, în mult mai barbar, tehnica unor asemenea construcții muntene din vremea întemeierii înseși a principatului. Bolovanii din Wisla sînt cuprinși între fărîmături de cărămidă împrăștiată inegal. În celalt colț al platoului o zidărie mai nouă reține alte fragmente din acest încunjur care n'a fost necunoscut căătorului frances.

La Kowno lituanismul domnește. Oameni grăbiți de a-și face carieră au lituanisat banale nume polone, care îmbracă veșmîntul bogat în vocale al celeilalte limbi, și Polonii nu uită să puie în lumină metamorfosa care a dat încă un șef neamului lui Keynstut, Gedymin, Olgard, Mendog, Witawt și Swidrigailo, Aici la Wilna n'ar fi un curent în acest sens. Doar cutare anticvar se trudește a explica prin transmisiuni hitite costumul sprinten, coiful ascuțit, suptiat la vîrf, al „crailor” de pe vremuri, de fapt simpli „prinți” păgîni. Totuși o librărie vinde marfă de acest fel, alături cu lucrările unui Vidûnas și Storost despre trecutul și prezentul acestei Lituanii, în portul căreia descoperi cusăturile de umăr ale cămășilor românești și urme din fotă pe pestelca din față. Tipăriturile Nemților de la Tilsit se fac de sigur mai mult pentru „regele Prusiei” decît pentru independența Lituaniei. Din țara „doinelor”-ni vin însă nouă alte sugestii, extrem de arhaice și deosebit de interesante. Dar, după însăși mărturisirea căpeteniilor mișcării, și aici tipul se arată foarte deosebit, așa încît asupra unei lumi de amestec, care ni zice puțin, plutește numai tradiția altei rase care nu era străină, se pare, de strămoșii noștri traci.

Din Lituanieni și din Poloni se formase o dirză și

mîndră nobleță. Am cunoscut-o două veacuri la capătul evului mediu, atunci cînd avea un caracter particular. Pe urmă Rusia a știut să-i întrebuițeze religia și amintirile. Cu dînsa țarismul a fost mai curtenitor decît cu veșnic luptătoarea nobilime de singe polon. Aici, nici urmă nû s'ar vedea dintr'însa, în lumea de burghésie și de funcționari, de țărănime din margini, săracă, desculță, dacă puternicele coloane ale palatului Tyskiewicz— familia e în străinătate— n'ar stăpîni de-asupra riului un întreg cartier.

Ne întorcem tîrziu de la o adunare prietenească. E aproape de oara unu'. O lumină curioasă acopere spre răsărit tot cerul. E, de fapt, în această lună a lui Iunie, începutul zorilor. Peste o jumătate de ceas se poate ceti pe stradă. Din această stăpînire împărătească a zilei, întreruptă numai de umbre trecătoare, trebuie să iasă, în suflete, pornirea către o anume poezie. Mi se spune că discretul tineret feminin, foarte harnic la învățătură, care împoporează Universitatea, face versuri în de obște. O așa natură nu poate rămînea fără răsunet în suflete.

Orașul e tăcut, încremenit pare că în alburia prezăriri a faptului zilei. O maiestate particulară-l acopere. Falsurile grecești ale catedralei capătă ca o solemnitate nouă. Colțuri de peisagiu lunar se descopăr în grădina de unde a fost luată de Ruși ca niște moaște statuia împărăteștii Ecaterina.

Lipsurile și suferințele au dispărut în această misterioasă transfigurare. N'ai crede cîtă miserie s'a succedat în cîțiva ani pe aceste locuri ce par atît de poetic calme. Nemți de-ai lui Wilhelm, bolșevici încurîn-

Iu-și caii pe piață și pregătind liste de proscripție, și, după o restabilire a stăpînirii polone, altă învasie a acelorași tirani de ieri, bestializați prin marxismul de împrumut și frasa revoluționară.

Luna se cufundă, mare, roșie, în nori cari o înghit, pe cînd răsăritul zîmbește de un suris transcendental. E o făgăduință și o asigurare! Să dea Dumnezeu, pentru ei și pentru noi!

Rusia a vrut să-și impuie și aici ortodoxia. Două biserici mari ridică auritele cupole de-asupra amestecului de case cu țiglele vechi adincite. Una e pusă la capătul unei largi strade care o leagă cu domul. O mănăstire cu porțile împodobite cu sfinți se infundă într'un colț. Pretutindni însă modernismul halelor largi, sfinților cu schime de teatru, aurului și argintului de vitrină a înlocuit ceia ce putea să trezească, prin neapăratul mister, pietate. Popi cu plete lungi unse și ochi pînditori se poartă între matroane groase cu ochii de sticlă.

La doi pași de biserica mai veche și de mănăstire, lumea străbate cu capul gol o strădiță îngustă. Pînă și Evreii se descopăr. Acolo e Maica Domnului făcătoare de minuni, așezată în raclă sus, între flori, în vederea tuturor. Supt arcade, seara, femei stau în genunchi, rugîndu-se prin întunerec, — icoane de Italia. Înțelegi cum imense averi au putut fi cheltuite pentru biserici care, una lingă alta, ridică ziduri de cetate isprăvite cu turnuri care caută norii. Nicăiri ca pe acest vechiu pămînt păgîn Biserica n'a lucrat, proporțional, în mai mare și în mai solid.

Cu acest catolicism e impletită întreaga viață națională. Pe dealul de lingă fortăreața lituană, trei cruci

albe arată locul unde legenda pune martiriul întililor predicatori, și tot acolo se înmormîntau revoluționarii poloni împușcați de Ruși. Drama națională se confundă cu vechea dramă sacră.

Și ce curioasă pare năpădirea evreiască pe acest tărîm de binecuvîntare! Mai mult ca la Varșovia Evreii se simt stăpîni. O mare foaie în litere ebraice, „Tog”, apare aici, și un tinerel redactor ar voi să capete de la mine lămuriri despre pogromurile de la noi, cunoscutelor prin „foile evreiești din Chișinău și Cernăuți”.

Pe o căldură înnăbușitoare, un potop s'a abătut asupra acestor păduri, și el se prelungește în jos spre stepă. După revărsarea apelor caldarîmul miroase a pucioasă și zăduful e și mai mare. Dar la Varșovia vom găsi vreme de toamnă și cuvintele unei spirituale doamne îmi vin în minte: „Avem opt luni de iarnă și patru de vreme rea”.....

IV. Prin Varșovia la Poznan

Cine vrea să vadă adevărata Duminică poate veni în aceste țeri catolice. Lucrul e total întrerupt. La nouă ceasuri străzile sînt abia sămănate cu trecători cari n'au avut ce face. E nevoie să spun că bisericile sînt pline? Pînă după douăsprezece, lumea se îngrămădește în ele.

În acest timp cartierele evreiești mobilizează. Afișe cu caractere ebraice se poartă pe stradă de tineri în caftane și tichiuțe, iamurcele, pe cap. Cluburile de suburbie sînt pline de tipuri ciudate, care vorbesc, cercetează strada, se zbuciumă. Băncile din marginea șoselei înegresc de o lume de ambe sexe care discută, la Varșovia. Un plus nervos din fire și o vădită dorință de a provoca. N'am văzut niciun semn că s'ar gîndi cineva să răspundă.

La un liceu de fete, unde se împart diplome. E sănătate și voioșie. Aici se pregătesc studentele Universității și Politehnicei. Văd mari tablouri murale, făcute pentru învățămîntul istoriei, după manuale, de elevele înseși. La înmînarea diplomei de absolvire, directoarea strînge prietenește mîna foastelor eleve. O profesoară li vorbește de datoria care le așteaptă în viață. Se cîntă arii populare. Această școală improvizată e, ca și armata, de cea mai bună ținută, cu ofițeri serioși

și fără țăntanță, una din marile minuni ale acestei nobile rase, revenită la libertate. Bazele sînt puse; restul va merge de la sine, cu toate cele douăsprezece ministere și trei presidenții de republică ce s'au succedat în cinci ani.

Dimineața ne găsește pe drumul spre Poznan. Cu totul altă regiune se luminează de soarele dimineții. Ici și colo tot molizi cu trunchiul ruginiu acopăr cîmpul neted, dar sămănături admirabile, perfect împărțite, urmează, și catifeaua griului încă verde unduiază pînă departe. Sate bune, strîns adunate de gospodăria prusiană, ale cării merite în acest domeniu nu se pot tăgădui fără nedreptate, oferă coperișuri de țigle deasupra zidurilor de cărămidă roșie aparență. Această construcție germanică e și a cantoanelor, a depozitelor. Ferme de stil colonial apar. Trecutul a fost condamnat la moarte. Un rece prezent matematic îi ia locul, asigurînd fericiri materiale, cu care însă aceste suflete polone nu se îndestulau.

Aceiași priveliște la gară, perfect ordonată, din Poznan. Oameni și locuri pare că au o ordine de bătaie. Afluxul unei lumi de aiurea nu poate schimba acest dresaj. Pe marea piață d'innaintea otelului, casele înseși, solide, bine îngrijite, țapene, pare că stau să fie trecute în revistă de un Wilhelm al II-lea invisibil, — cele mai vechi, cu coloanele lor de altă modă, de un Frederic al II-lea cu bastonul în mîni și tricornul strîmb de-asupra feței crispatе.

Aceasta e însă priveliștea unei singure părți din acest vechiu oraș, în care firma prusiană acoperia o populație atît de uniform polonă, încît azi Germanii sînt doar cinci la sută din populație, iar Evreii, cu toată

imensa lor sinagogă roșie supt o cupolă ca a moscheli lui Omar, abia doi la sută.

Iată piața târgului și a Sfatului. E același ca la Varșovia și ca pretutindeni unde s'a întins datina burgheșiei germane. Văpsit pe din afară ca pe vremea veche, cu chipuri și înflorituri pe toate rîndurile lui, represintă o frumoasă operă a arhitectului italian Quadro, care a răspîndit cu dărnicie liniile rotunde ale elegantelor bolți exterioare. Înăuntru sînt sale din același veac al XVI-lea, cu plafondul aurit ori sămănat cu zeități, dintre care Venus e tot așa de bărbătoasă și de roșcovană ca și Hercule de alături în luptă cu leul, figurile alegorice fiind demne de această tovărășie. Scaunele moderne nu par la locul lor, sprijinite de pereți în cari s'au cuprins crucifixe de piatră din secolul al XIV-lea, și lingă pergamentele regelui Sigismund stau rău darurile regilor prusieni, pline de sărăcie și de pretenție, cu steagurile de mătasă ieftenă și cu micile medalioane de aur la capătul lanțului pentru primari. Nici vechea regalitate polonă n'a fost izgonită din cămările unde se amintesc domnitorii naționali ai țerii, de la cei mai vechi, întemeietori, pînă la Stanislas Pońiatowski, tronînd în sculptură, zimbînd de o cochetărie șireată pe pînză. Mă mir cum a putut gîndi altfel decît polonește cine a lucrat în cuprinsul acestor încăperi așa de mult străbătute de trecut, de un singur trecut. Singură biblioteca, plină numai de lucrări germane, ca și a orașului, adausă acum noii Universități, are un caracter de oficialitate prusiană.

De jur împrejur, înconjurînd piața care cuprinde încă vechiul **pilori** sau **Pranger**, înoit la 1536, se înșiră case care duc spre aceeași epocă: ale săracilor cu

cîte o singură fereastă la fiecare din cele trei caturi, cele cu cite două, ale burghesilor, ale nobililor cu cite trei. S'a trăit aici, în clădirile cu **gable**, după acel **ius teutonicum**, acel drept german, pe care-l pomeneşte şi privilegiul de la începutul secolului al XIII-lea, scris pe faşada Primăriei, prin care privilegiu doi prinţi poloni fraţi îngăduie episcopului de Poznań să facă, în folosul lui, oraş de colonişti, cu acel drept al Europei centrale.

A episcopului a şi fost, mult timp, oraşul. O spun mormintele din marea clădire, refăcută în stil baroc, a Domului. Puterea cîrjei se simte aici pretutindeni, poruncitoare. Operele de artă sînt închinete acestor cîrmuitori cu tîară. Plăcile de metal săpate în adînc, cu chipurile încadrate'n elemente de arhitectură gotică, pe care le-au lucrat meşteri din depărtatul Nürnberg al lui Peter Vischer, o spun tot aşa de bine, începînd încă din secolul al XIV-lea, ca şi marile statui de marmură şi de porfir aşternute de-asupra sarcofagilor, operă a Italianului Canavexe, Canavese, care-şi dă pe piatră adresa: piaţa St. Florian la Cracovia. Sînt toţi acolo aceşti poruncitori prin cruce: pînă la Ledochowski, luptătorul pentru ultramontanism contra lui Bismark— şi asupra statuii, foarte expresive, atîrnă pălăria roşie de cardinal— şi pînă la ultimii predecesori ai celui de astăzi. Cutare odihneşte într'un stîriu rămas la suprafaţa pămîntului.

Şi această dominaţie a rămas, în ciuda oricui, pur naţională. La Dom, asupra căruia veghia supt galeria în stil empire vulturul alb al regatului sfîşiat, frescele represintă exclusiv scene din istoria neamului, intru cît ea se confundă cu istoria luptelor şi triumfurilor creştine. Şi în fund o capelă bogat aurită cuprinde

resturile regilor mari, Miecislav I-ii, Boleslav cel Viteaz. Niște Bulgari indiscreți au atirnat acolo o coroană în colorile țerii lor, care a luptat contra silinților de înviere ale Polonilor.

Alături de vechile plăci, de cite o cristelniță de mare vechime, de o rămășiță de vechiu sicriu de marmură vezi însă aici tablouri italiene mai recente și o operă a lui Bacciarelli. Era firesc ca și pe aici să treacă același curent al artei decorative italiene pusă în serviciul ideii iesuite. Dar aici s'a păstrat neatinsă, cu fațada-i sprijinită pe contraforturi și cu turnul din stînga acoperit cu veche țiglă roșie, bisericuța Hospitalierilor, lingă fortificațiile prusiene care se dărîmă. Și la mănăstirea chiar a Iesuiților, cu largul pătrat între înaltele ziduri galbene, culoarele care duc la școala asupra căreia se hotăra în 1586 au o măreție de proporții, un mister de atmosferă care n'au a face cu acest rococo de import.

Germanii stabiliseră aici o „Academie” de desnaționalizare lingă imensul Palat al lui Wilhelm al II-lea, încă una din masele de piatră sură, care ca și stinca încununată cu turnuri a Palatului Poștelor domină orașul. Polonii și-au înviat vechiul învățămînt superior, și o Universitate de 3.000 de studenți funcționează, anexînd biblioteca germană a orașului, în chiar clădirea care a adăpostit atîta timp lupta contra afirmării lor naționale.

Nicio biserică a Iesuiților nu se poate asemăna în măreție cu aceia din Posnan. Imense coloane de marmură falsă sprijină un plafond acoperit cu fresce. O ornamentație puțină și aleasă contrastează cu biel-

șugul de stucărie și amintiri care aiurea copleșește și desgustă. Clădită în secolul al XVIII-lea, amintiri din altă epocă nu se amestecă pentru a-i da un caracter tărcat ca aiurea. În această imensitate plină de lumină și de aier, credința creștină apărea desfăcută din umbrele și chipurile evului mediu; ea plutia în logica unei filosofii înfrinate, care mulțămia și împăca, un zîmbet de duhovnic pătînd pînă capăt tuturor problemelor de conștiință.

Seniorul polon nu apare nici la Posnan. E în străinătate sau pe moșiile lui. Dar opera națională pe care a făcut-o se vede și astăzi; ea a ajutat esențial la răpedea ridicare și refacere națională. Astfel în biblioteca Raczynski, în dosul colonetelor fine ale unei fațade armonioase; astfel în Museul care adună, din colecția aceluiași, o neprețuită alegere din ce are mai bun arta europeană. Supt o reproducere a „Gînditorului” lui Rodin treci între un Thorvaldsen antic și o senină înfățișare de marmură a lui Napoleon de Canova ca să străbați printre copii în gips ale monumentelor polone, ca a mormîntului ultimului prinț silesian, Henric, în galeriile care expun specimene ale picturii europene de la primitivii italieni și de la renani pînă la ultimele destrămături de pictură modernă. Sînt aici artiști ale căror nume sînt noi și pentru un mai vechiu cunoscător. Atîtea pînze sînt deosebit de rare: un superb Zurbaran, de un mare dramatism simplu, cu capul lui Ioan Botezătorul în fața unei Erodiade mîndre și palide, mîndru înfășurată în roșul hainei sale, un Murillo, un Léopold Robert, o caldă înfățișare de pelerinaj roman a lui Delaroche, un misterios Ary Schiffer, multe lucrări excelente ale Germanilor mo-

derni pînă la Mackart și la autorul „Insulei Morților”. Pictura polonă dă pînze de Brand, de o mare valoare informativă, cite o schiță de Kossak, scene de Vieras și o uriașă rugăciune, cu mulțimea innecată 'n lumina razelor, de acel Szimanowski, în care Polonia găsisse și pe sculptorul scenelor populare ca și al simbolurilor ei ideologice, cum e Moartea lui Chopin. Un departament de stofe cuprinde neprețuite covoare răsăritene și cel etnografic pune alături țesăturile românești ale Huțulilor cu fustele înfoiate și înflorite ale costumului popular de aici, pe care-l înviorează panglici înflorite în genul acelora care au făcut gloria istoricei fabrici de la Sluck.

S'a dus de aici Germania? S'ar parea că da. Din 35% proporția elementului german e acum de 10%. Marile cartiere cu case cenușii, cu linii de ciudat modernism au acuma proprietari poloni. Dar două ziare germane lucrează, de și vorbesc cu modestie de „credința față de noua patrie”. Coloniștii pentru cari lucrea, într'o formidabilă clădire, un oficiu de colonizare, n'au plecat. Ei știu că dintre ei s'a ridicat Ludendorff, că Hindenburg era un fiu al Posenului lor, pentru care pe atitea firme, pînă și la o Maternitate, era numele lui. Privind la piețele de unde a plecat statuia lui Frederic al III-lea, aceia a mareșalului însuși, la sumbrul Palat, cu coridoare de temniță, al lui Wilhelm al II-lea, la cealaltă cetate cenușie, a Poștelor, ei așteaptă. Agentul diplomatic german a fost odată bolșevic la Moscova și a adus mari servicii țării sale repatriind pe prizonieri din Rusia; era să i se deie un ajutor originar din aceste locuri. Cutare mare proprietar e deputat în Prusia și i se adaugă galoanele de

ofițer în rezervă, ca pentru a comanda de aici revanșa. Gurile nesățioase din Vest nu mai urlă, dar ele nu s'au închis. Un vînt de ură bate din Apus, și cei ce trec pe la Danzig, unde Polonilor li s'a răpit în Sfat tot rolul și unde vase franceze au fost primite ca dușmane, trebuind să-și caute aiurea un mic port de încărcare, își dau samă ce se gătește și acolo. Vulturul german își linge penele singerate pentru un nou avînt.

O surprindere. La Wilno aflasem, în Dom, mormîntul unei nepoate de fiică a lui Ieremia Movilă. Aici răsar în arhive toată povestea aceluia Macedonean Ucuta, care la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a dat o carte în limba lui de acasă. În mijlocul altor „Greci” de aceștia, din Moscopole și de aiurea, „oenopoli” și „bibliopoli”, îndată polonisați ca nume, dar rămași cu cimitirul și biserica lor, între membri ai familiilor cunoscute și meritoase pentru neam, Roja, Grabovschi, el s'a străduit aici, ca decan bisericesc, pentru păstrarea legii și a nației sale. Undeva în cimitir, unde se adună pietrele acestor străini, e amestecată țerna băietului de douăzeci și șapte de ani care a voit și a știut să rămîie Român.

V. Cracovia

Supt munte plouă. Sămănăturile se pleacă supt povara apelor îngrămădite. Cracovia, vechiul nostru Cracău, apare în neguri.

O revăd după mulți, foarte mulți ani.

Spoiala austriacă s'a dus odată cu steagurile, firmele și ceacourile. În locul autonomiei supravegiate, e acum independența, dar acceptată aici fără entusiasm, ci liniștit, ca o consecință logică. Așa trebuia să fie. Poate că lumea se întreabă de ce a fost atîta zăbavă.

Oamenii Vienei ducîndu-se cu totul, orașul rămîne ce a fost de veacuri, cu porțile-i gotice înflorite, cu catedrala-i de stil italian târziu, cu halele în care amintiri de Flandra se unesc cu deprinderile bazarului oriental, cu turnul masiv al ceasornicului.

Și mai ales cu Universitatea.

Întru întîia oară în zidirea iagelonică, a cărui curte încunjurată de turnulețe și balcoane, înflorită în frunze de acant, ale cărui scări, foișoare și balcoane trimet la zidirile italiene cele mai bune din acest timp. Sălile de adunare a profesorilor înfrățiți cu școlari adesea de vîrsta lor și chiar mai bătrîni, cari se ospătau împreună, cuprind astăzi supt bolțile aurite, dacă nu trupul, de mult dispărut, al vremilor acelora, măcar, în cărți și manuscrise ornamentate, o parte din

ce se afla în sufletele lor. Admirabile miniaturi, înfățișând viața medievală în toată realitatea ei, breaslă de breaslă, se cuprind în volumul care li urmărește statutele pînă în secolul al XVI-lea: Brevlariul Grimani nu cuprinde nimic mai delicat. Pe alt manuscris au semnat pe rînd la venirea lor aice șefii Statului polon, de la Franciscul Henric, peste Francisc Iosif, iscălit și în limba polonă, și peste asprele linii ale lui Wilhelm al II-lea, care vorbește aici numai nemțește, pînă la mareșalul Pilsudski între steagurile și uniformele legiunilor liberatoare.

Imensa biserică gotică, masă roșie încununată cu două turnuri, domină „Marele Rynek”. Înalta navă, cele două colaterale nu sînt numai o operă de zidărie, de o extraordinară mîndrie, ci de ele, înlăuntru și în afară, se prind, supt toate formele, amintirile unei vieți municipale active și bogate de mai multe secole, ca și urmele unei nobilimi asociate la această prosperitate municipală. Inscricții pe plăci sure și negre, statui în platoșe și lungi căftane, culcate pe morminte, tablouri din mai multe epoce îmbracă această aspră vegetație a cărămizii întunecate de veacuri. În adăsurile stiluri mai nouă se adaugă goticului primitiv.

La o parte, bisericuța Iesuiților are aceleași forme tîrzii, din epoca împodobirilor bosumflate, a cupolelor verzi, care și aici s'a întins asupra secolelor al XVI-lea și al XVII-lea și de care n'a scăpat nici biserică Maicii Domnului, căreia i s'a adăus un pridvor fără niciun sens. Dar piatra cea veche a rămas neatinsă în fațada vechiului lăcaș, și o scenă religioasă desfășură ca în Italia, avînd ca fond o frescă din secolul al XV-lea, grupul, deosebit de expresiv, al sfin-

telor personagii. Și mai puțin a rămas, la celalt capăt al pieții, din capela, arhaică, a Sfântului Adalbert creștinătorul, pe care o înăbușă cupola și apendicele.

În această zi de Duminică biserica oferă una din acele priveliști de mare suflet colectiv pe care singură în lume această Polonie a celor mai calde entuziasmi, a misticismului celui mai albastru le poate da. E ziua „Corpului lui Hristos”, Fete Dieu, și, dacă ploaia a împiedecat procesiunea care, din stațiune în stațiune, tira, supt steaguri și în innuri, mii și mii de oameni, acest potop omenesc s'a revărsat în biserică. O nesfirșire de capete-i acopăr uriașul cuprins, oameni de toate vrstele și din toate clasele; nu s'ar putea descoperi o atitudine mai puțin euviincioasă, o față nestăpinită de cea mai pură emoție. Gindurile fiecăruia sint întovărășite de plingerea înceată pe care o revărsă organele nevăzute, dulce, întovărășire a rugăciunilor tăcute. Aiurea, pină după amiază, grupe de săteni, așezați cuminte în bănci, cîntă innuri Maicii Domnului, al cărui chip nou-nouț e pus pe lespezi, înaintea pelerinilor.

— Această v'a ținut, doamnă, spun persoanei care a binevoit a ne întovărăși.

— De la un capăt al țerii la altul, supt toate dominațiile, aceasta.

Chiar și supt cea austriacă, de aceiași credință, dar cu o distincție netedă între formalismul de datorie al Nemților și furia de ideal a Slavilor. Și mă gîndesc ce-ar fi fost din lumea întreagă dacă, în momentul cînd tindea și îmbrăca după moda Apusului pe Muscalii săi, cărora li muta capitala în pustiul de lîngă Baltica, Petru-cel-Mare ar fi făcut ca Henric

al IV-lea și ar fi zis că domnia asupra Răsăritului face cît o liturghie. Niciodată chestia polonă nu s'ar fi pus; Slavii răsăriteni s'ar fi unit, și cine oare i-ar mai fi putut opri în mersul lor spre Vest?

Religia a dat un caracter deosebit ideii de nație consacrînd-o, trecînd-o între sfintele taine îndată ce n'a putut intra în realitățile pipăite. O puteți vedea oriunde. Am asistat la o reprezentație a „Teatrului orașenesc”. Mai acum cîteva zile se jucase „Kosciuszko la Raslawice”. Acuma venise rîndul „trilogiei” lui Iuliu Slovacki, „Kordjan”. Veche dramă romantică, cu bizare, impresionante și adesea mărețe tablouri: Alpii, Vaticanul, vedenia Varșoviei, scene de stradă din 1826, încoronarea Țarului Nicolae I-iu, — asupra cărora se revarsă retorica, de o amețitoare filosofie, a poetului. Sala era arhiplină, și mari manifestări se produceau una după alta înaintea acestor scene, foarte luxoase și aranjate cu un gust perfect. Era unisonul absolut al sentimentelor la un public în care nu lipsiau muncitorii. Visitorii din provincie se îmbulziseră. Școli întregi asistau. Simțiai cum în suflete picură uleiul credințelor care nu se mai pot pierde. Actorii aveau gravitatea unor oficianți, și directorul, în același timp și regisor, căldura unui propagandist.

A doua zi, și aici Museul era plin de lume, cu plată în cea mai mare parte, cu o destul de grea plată. Compunerea lui era făcută anume în vederea influenței de exercitat. Pretutindeni școala polonă domină mărunțișurile, între care colecția iaponească strînsă de un mare binefăcător, încă în viață. Și această școală dă sau spectacolele cele mai pure ale vieții rurale sau,

din penelul lui Matejko mai ales, momente mari din trecutul independent: Stenco Razin visind, în Ucraina lui, o răscoală pentru coroana regatului, Sigismund I-iu primind omagiul Hohenzollernului din Königsberg, Kosciuszko între țerani înarmați. Copii cu sutele ascultau explicații menite a li rămînea totdeauna în minte, și cîte o femeie, vre-o învățătoare, vorbea cu aceiași nobilă vervă cetelor de țerani și țerance aduși din satul lor pentru a se împărtăși astfel cu patria.

Nu departe, casa marelui Matejko e un Museu. Nu numai schițele lucrărilor sale, represintind cea mai devotată ucenicie de fiecare clipă a unui foarte mare marestru, dar și culegerea nesfirșitelor lui mijloace de informație, un adevărat museu de istorie, în trei caturi pline. De aici, și din marele lui suflet, a tras acela care și-a isprăvit viața la cincizeci și șapte de ani inspirația pentru tablourile care dau pe toți regii, toate clasele, toate momentele istorice ale Poloniei, pînă la înfățișarea simbolică a schimbărilor culturale. Lupta de la Varna, cu asaltul furios al nenorocitului tînăr rege Vladislav, lupta lui Dimitrie cel falș purtind cușma marilor cneji din Moscova, truda și biruința lui Sobieski la Viena, Poniatowski proclamînd constituția după modelul frances.

Pe o vreme cînd nu mai era o patrie afară, dar o țară în inimi, acest om vrăjia și răspîndia larg un întreg trecut de glorie, vorbind și celui fără înțelegere pentru carte și sfidînd în voie pe străinul stăpînitor. Proporțiile trebuiau să fie uriașe ca amintirea lor și ca speranțele lui. Și ceva din această mîndrie a trecut la contemporanii și la urmașii lui: Siemieradzki, cu spectacolele lui romane și alegoriile lui, Kossak cu visiunile lui nemărgenite. Se tăia astfel în arta lumii harta Poloniei, care era să fie, care trebuia să fie.

Centrul acestei lucrări de o nesfârșită răbdare a fost Cracovia, unde peste cetatea germanică se așternuseră mult timp, și nu într'un singur rînd, splendorile regalității. De aici casele mari, solide, cu portale împodobite în toate stilurile, rosete, flori, îngeri. De aici zidurile oficiale ca Palatul monetăriei. De aici mai ales, pe colină, pe acropole, Wavelul, biserica, triumfurilor și a cimitirului regal.

Dacă o nobleță pe care o rețin interese și obișnuinți nu e aici, ea a lăsat une ori cea mmai frumoasă amintire a propriului ei trecut și a trecutului țerii.

Astfel la Museul Czartoryski, în care, de la mama vestitului conte Adam, mort abia în 1861, s'a strîns una din cele mai superbe colecții. Toată mîndria magnaților poloni e represintată aici, în armele de mare preț, în hangerele înflorite cu aur, în largile veșminte de brocard, în șelele și friele de metal prețios sămănate cu turcoase palide, în cingătorile de Sluck, cusute ușor în aur strălucitor, în covoarele orientale, persane, de un preț incalculabil, și de dibace imitație, în mobilele secolului al XVIII-lea. Arhive pentru două veacuri sînt strînse în față, pline de știri despre noi. Iar galeria de tablouri, în care se văd, din penelul unui Norblin și al urmașilor săi poloni, scenele de tîrg în marginea Varșoviei, cu nobili burtoși și Evrei la pîndă în mijlocul poporului, portretele membrilor familiei, castelele de modă francesă, înșirînd coloane supțiratece înaintea catifelei pajștilor, se poate mîndri cu un Rembrandt, cu un furtunos Ruysdael și cu cele mai mari din lucrurile de preț păstrate aici: un chip de dulce femeie a Renașterii mîngiînd o hermină vie și un cavaler cu pana în vînt de însuși Rafael.

Museul e așezat în singura parte, afară de două porți, care s'a păstrat din vechile ziduri, distruse pe vremea Republicei cracoviene acum o sută de ani. Mari plantații li țin locul. Suburbiile nouă s'au unit cu vechea cetate germanică, și numai grelele lanțuri de fier ruginit prinse lângă biserica Sfintului Marcu arată cât de îngustă era odată cetatea burghesilor privilegiați.

Cînd Casimir-cel-Mare a întemeiat prin decret mărirea Cracoviei, dîndu-i locuitori „hrisovuliți”, între cari, de jur împrejurul bisericii Sf. Ecaterina și a vechii Primării, pe Evreii din Kazimierz, cetatea sa (ca Roman al lui Roman-Vodă), el n'a uitat, dînd și aici un exemplu ceva mai tirziilor Domni ai Moldovei, să atragă pe călugării legiunilor care în secolul al XIV-lea răspîndiau, mai aspru sau mai blînd, catolicismul între necredincioși și eretici: Dominicani și Franciscani.

Pînă astăzi frații din cele două ordine fac slujba în cuprinsul zidurilor casimiriene și pasul lor lunecă supt bolțile claustrului medieval. La Dominicani marele lăcaș a rămas neatins de vremuri și, dacă din frumosul palat italian, vecin, care servește astăzi de local Primăriei, s'ar coborî Liubomirskii ca să cerceteze locul de înmormîntare al familiei lor, n'ar găsi nimic schimbat înăuntru.

Picturi italiene de o culoare întunecată, datorite unui exilat în această țară depărtată, acopăr largii pereți. În stînga altarului principal placa de bronz, cu multe legende latine supt chipul celui odihnit, secretar a doi regi, plîns de toată Curtea regală, în ceasul morții sale, 1496, e a lui Filip Buonaccorsi Callimachus, și acesta e omul care a băgat în ucigașele adîncuri ale codrilor Cosminului oastea lui Ioan Albert, domnul său, ispitit a juca pe pămînt moldovenesc, de o aspră pri-

mire, rolul „principelui” Renașterii. Alături o piatră purtînd vechi litere gotice arată că aici și-a aflat odihna din urmă cutare din mai vechii stăpînitori ai Poloniei reținute încă în Apus.

La Franciscani acum trei șferturi de veac focul a trecut mistuitor, și pretutîndeni se vede lustrul nou al restauratorilor, în florile moderne de pe părăși, în chipurile cu tile de pe vitraliul lui Wespianski, cărora li-ar trebui altă simplitate decît a creațiunilor unei vremi de zbucium și zvîcnire. Numai în claustru unde, ca și dincolo, se înșiră morminte de Campo Santo, cu plăci negre și albe, pline de inscripții pentru clericii, învățații, doctorii din vremea veche, fresce pe un albastru șters înseamnă, nu numai chipurile vechilor episcopi, ci și scene, adesea de o naivă duioșie, din Scriptură sau din poezia ce se naște din credință. Astfel o Bună-Vestire de un deosebit farmec. Un Hristos enorm și greoiu trece peste struguri și sîngele jertfei se scurge aprins în polirul care-i așteaptă binecuvîntarea. Și nu sînt fără legătură cu această închipuire de o senină copilărie steagurile confrățiilor grămădite între scaune a doua zi după Corpus Domini și petalele de flori pe care le strivești la fiecare pas.

Casimir n'a lucrat fără innaintași în această Cracovie, devenită leagănul unei regalități nouă, în care la 1365 se adunau, întîmpinați de șoltuzul Nicolae Wierzynek, regii cruciatei contra Musulmanilor și a Litvei păgîne, el, Casimir, Ludovic de Anjou al Ungariei, nepotul de soră, și aventurosul viteaz oriental Petru Lusignan, regele Ciprului.

Piticul Vladislav, tatăl său, i-a deschis calea. De la innaintașii lui încă orașul are o biserică mare supt cetățuie și o alta, măruntă, în colțul Rynekului, cu

poarta de intrare înfundată de creșterea solului și corpul grămădit de adausuri felurite supt greoaia cupolă tîrzie. Sus pe deal s'au găsit chiar ziduri vechi, din care s'a desgropat o zidire cu patru sinuri, acoperită cu o cupolă bizantină, ale cării rînduri de piatră sură arată o foarte veche dată de fundație. Invățatul profesor Mycielski, bunătății căruia-i datoresc explicația mărețiilor infinite ale acestui Wavel, ar vedea chiar în aceste ziduri opera regilor moravi aduși la credință de Chiril și Metodiu. Oricum, mai tîrziu era altă putere și altă bogăție decît ce vădesc aceste pietre sărăcăcioase. Alături vechi ziduri arată încă locul întii catedrale romane. O a doua a fost clădită după o năvălire distrugătoare, atribuită întoarcerii păgînismului strămoșesc și unui iuruș fătăresc. Pe urmă numai, în momentul cînd curentul frances dădea pînă în această depărtată margene de Orient forme noi lăcașului lui Dumnezeu— și acțiunea italiană se adause îndată în aceiași direcție — s'au ridicat strașnicele ziduri ale catedralei gotice. În umbra lor istețul „pitic” alcătuitor de țară și-a găsit odihna, și meșterul necunoscut care i-a săpat statuia culcată, sprijinindu-i picioarele pe un postament ca al sfinților din ușorii catedralelor francese, l-a redat realist, cu fața adinc frămîntată în dîrzul ei pătrat, cu măruntul nas de viclenie supt ochii cari se ascund în dosul pleoapelor bulbucate, acum liniștiți.

Casimir însuși, marele creator, zace supt un baldachin ca al Papilor de la Avignon, într'un sicriu de porfir. Părul în bucle, barba frisată sînt ca ale lui Sigismund de Luxemburg în tabloul lui Dürer. Dar asupra regelui ctitor de țară e întinsă o calmă seninătate. De cingătoarea cu crenele, care samănă cu a lui Basarab în mormîntul de la Argeș, atîrnă sabia acum

odihnită. E ceva imperial și sacru în aspectul „celui mare”.

Hedviga, Jadviga Polonilor, nu s'a împărtășit de un astfel de adăpost al oaselor sale. Regii singuri aveau dreptul de a răsări în chip de piatră deasupra oaselor lor. Mai târziu numai s'a întors către dinsa sentimentul de cavaleriească pietate a unui nobil contemporan, și azi o tinără femeie simplă și șubredă înfățișează în marmură pe aceia care prin soțul ei a dat Poloniei sufletul păgîn litvan.

El, Iagello, botezat Vladislav, după numele „piticului”, neuitat pentru ai săi, se vede pe un mormint de o nobilă simplitate, executat cu o surprinzătoare tehnică, piatra avind suprafața netedă și lucitoare a metalului. Curioasă figura aceasta a păgînului, a barbarului care se vede, de altfel, și în cutare picturi. Față spină, cu ochii mici bulbucați, cu nasul prelungit și rotunjit asupra gurii fine, asupra bărbiei modelate cu aceeași extremă delicatețe feminină. Nu se poate zice că e o imitație a altor modele din Apus, un Carol de Anjou de pildă, din partea artistului anonim, căci și pictorii îl înfățișau în același chip. Rasa aceasta lituaniană închide încă multe secrete.

Contemporanul lui Ștefan-cel-Mare, Casimir, se înfățișează, poate și din cauza procedeeleor nouă, ieșite din școala flamando-burgundă, care ni-a dat mormintul admirabil al lui Carol Cutezătorul, altfel: și compunerea marmurei cu puncte albe ajută la impresia dramatică a capului uscat, încruntat, dureros.

Mai multe femei au stat lângă acest rege. Cea din urmă, aceia care i-a dat urmașul, Sofia, era o princesă rusească. Precum Rîngala, soția lui Alexandru-cel-Bun, a cerut de la venirea ei în Moldova să i se dea lăcaș de închinare în legea ei, tot așa Sofia,

Sobța, a voit să se poată închina după legea Răsăritului. I s'a făcut deci o capelă a rugăciunilor ei, și o inscripție, refăcută, dar nu prefăcută, dă la capătul enumerării titlurilor soțului o dată care nu poate fi citită altfel decît 1459. Meșterul care a lucrat aceste ciudate înfățișări stîngace pe fond albastru șters cu figuri de o expresie căutată, adesea ori, nu poate fi, în niciun chip, Răsăriteanul inițiat în datini occidentale, ci, din potrivă, un Apusean care a fost pus să imite, cu altă concepție și altă tehnică, modele ale unei arte deosebite. Răsăriteanul n'avea, de altfel, de unde veni, Moscova neposedînd atunci valoarea culturală, Chievlul Olelcovicilor fiind așa de mult decăzut încît n'a putut da artiști nici lui Ștefan-cel-Mare, cumnatul cnejilor de acolo, iar Moldova, care a trebuit să-și aducă de departe pictorul, lucrînd cu colori întunecate și după o strictă datină bizantină, neîncepînd încă mișcarea ei artistică.

N'am văzut mormîntul lui Ioan Albert, nici al lui Alexandru, fratele său. Cînd însă Italia Renașterii a pătruns prin atîtea, căi, chiar și înnainte de căsătoria cu Bona Sforza a fratelui lor, Sigismund, menit o clipă să fie Domn în Moldova, unde ar fi adus poate și o viață de cultură superioară, Polonia a fost legată pentru totdeauna de arta Apusului. Un Italian a închipuit, într'un nobil avînt de creațiune, pe mormîntul acestui Sigismund statuia regală de marmură care, sprijinită în cot, pare a visa mai mult de glorie dorite, decît a-și dormi moartea. Capela întreagă e de o nespūsă grație, unită cu o infinită varietate în detalii. Și de-acuma înnainte, în mormîntul, de un gust mai realist, al lui Sigismund August, slab, cu lungile mișe de păr ale bărbii lui despicate, în alte capele, unde episcopii se odihnesc în cele mai liniștit mărețe din atitudini, încun-

jurați de săltăreața inseilare a grațiilor inspirate de antichitate, Italia-și serbează triumfurile, Urmașii din vremea suedesă vor lăsa aici, ca și Ioan Sobieski însuși, numai sicrie de bronz și de cositor în criptele bătrinei biserici care-i va adăposti fără a li datori recunoștință.

Dar acum nu mai poate fi vorba de a împodobi numai o biserică gotică, plină de urmele altui trecut. Regalitatea Renașterii adaugă aici o capelă exterioară în gustul ei, așteptînd ca o epocă mai puțin respectuoasă de trecut să bruscheze însăși fațada venerabilei clădiri cu liniile reci de arhitectură matematică a secolului al XVII-lea. Mîndria acestor suverani din al XVI-lea se manifestă în alt domeniu. Ei vor o Cîrte, o mare și frumoasă Cîrte, și apelul lor la Italia nu putea să rămîie fără rezultat.

O minune răsări aici pe acest vîrf de deal galițian, o minune ca pentru soarele dulce al patriei celleilalte. Din marmură nobilă s'au ridicat într'o desfășurare fantastic de sprintenă scări de o evoluție fugare, ușoare arcaturi, stîlpi înalți legați între dinșii printr'un caracteristic și original nod. Fațadele par coborite din închipuirea binecuvîntată a lui Veronese visînd de palatele armonioasei lui dorinți. Chipuri antice se urmează ușor delineate pe pîreți. Și superbe apartamente așteaptă, — o, de mult, căci Austria a făcut aici o sută de ani casarme!— pe regii și reginele, voevozii și castelanii, clericii și ambasadorii, cari au fost aici în zilele cele mari peste care s'a întins nenorocirea.

Din turnurile Sf. Marii trîmbișile sună la fiecare ceas cîntecul vechii liberări de năvălirea Tatarilor; în sălile Renașterii italiene nu vor suna niciodată muzicile restaurărilor monarhice?

VI. Liovul

Un mare oraş european, o adevărată capitală de Stat a răsărit aici în Lwow, în Liovul nostru, unde după un şfert de veac mi-ar fi greu să mai găsesc o orientare, aşa de mult şi aşa de bine s'a lucrat pentru a da vechiului cuib de exploatare evreiască un aspect de sănătate şi de veselie. De aici se poate învăţa de orice municipalitate ce trebuie să se facă pentru a ţinea un mare centru în curent cu înnain-tările vremii.

Departee, într'un fund, se prindea de colina înverzită oraşul de odinioară, modesta aşezare din veacul al XIII-lea. La câţiva paşi au început a se tot aduna casele cetăţii privilegiate, din ale căreia ziduri n'a rămas nicio urmă. Din pietrele celor două bisericiuţe armenesti, îmi spune acela care după douăzeci şi cinci de ani, îmi deschide din nou adîncurile istorice ale oraşului pe care-l iubeşte atîta şi care-i datoreşte aşa de mult, d. Alexandru Czolowski, s'a făcut cutare căsuţă din colţ, în suburbia de astăzi, năvălită de o populaţie muncitoare şi săracă, locuind în mari depozite oarecare de umanitate şi de o Evreime foarte habotnică, expunîndu-şi cu o asiatică indiferenţă toate amănuntele gospodăriei şi ale îmbrăcămînţii. Cu tichiuţa pe cap, cu barba răsfireată pe cămaşa murdară, cu picioarele în papuci tîriiţi, **pater familias**, solemn, pre-

sidează în balcon, privind cu un mic aier de biruință la crucile vechilor biserici.

Cele mai însemnate de aici aparțin lumii rutene de la margine. Nu e una care să nu fie bogat și felurit amestecată cu viața poporului nostru însuși, care, cum se va vedea, s'a întins îndată, și mai departe, pînă în apropierea pieții centrale. Zidurile lungi, de o sură monotonie degradată, ale mănăstirii călugărilor Sf. Vasile, „Basilitanii”, sînt acelea în cuprinsul cărora s'au tipărit acele cărți liovene cu caracterele grăunțate care au pătruns ici și colo și la noi și a căror slovă mașcată a servit de model meșterilor ieșeni ai Mitropoliei Varlaam și ai lui Vasile Lupu. Trecînd pragul porții joase, ai în față o clădire prefăcută și adăugită pe margini cu capete, care într'o critică mai pompoasă decît a noastră presintă date de la începutul secolului al XVII-lea. Interiorul e întreg transformat și cu totul fără interes. Impresionantă e numai clara voce caldă a preotului care oficiază după rîtul răsăritean, de și, după obiceiul uniților de aici, într'o capelă laterală, și cîntarea entusiastă, de o limpeziciune de cristal și de o absolută puritate, a mulțimii. E alcătuită tot din țerani și oameni de rînd, cari urbează acea „octavă” a „Corpului lui Hristos”, strămutată apoi supt steaguri albe-roșii, în sunetul imnului Poloniei eterne, pe străzile centrale.

Cînd s'a făcut marea reparație fundamentală, sute de pietre de mormînt au fost aruncate și distruse, după știința prietenului meu polon. Altele vor fi zăcînd ascunse supt lespedeza goală de astăzi. Care să fi fost soarta celei ce acoperia bietul trup decapitat al ~~acelui~~ Tomșa care îndrăznise, pe ruinele tronului lui Heraclide Despotul, a lua numele de Domnie al

lui Ștefan-cel-Mare? În duiosul lui testament din 1564 nenorocitul stăpînitor de o clipă, urmărit de ura lui Lăpușneanu și de prigonirea turcească, ai dputernică atunci în Polonia, orînduise ca trupul să i se așeze în această biserică a Sfintei Marii, singur lăcaș, pe atunci, al legii sale, căci biserica dușmanului său nu pare a fi fost gata și nu era poate dispusă a-i primi rămășițele. Tot acolo se vor fi coborît sicriile celorlalți osîndiți, Moțoc și Spancioc, credincioși pînă la sfîrșit Domnului lor.

Ioan-Vodă Potcoavă, altă jertfă a unei aspre politice de realism fără scrupule, va fi fost coborît în aceeași gropniță. Dar tînărul istoric P. Panaîtescu îmi spune, pe temeul unei Vieți contemporane a Voevodului, că Iancu Sasul, ucis tot așa, din ordinul regelui, ca un criminal de Stat, a fost dus de călugării catolici, cari și-l recunoscuseră în clipa ultimelor dorinți, la Bernardini, în marea biserică prefăcută din cetate.

Dar, încunjurînd această clădire greoaie, o mică placă de piatră pare a chema cu un stîns glas din alte vremuri. E pomenirea Omelianeii, fiica acestui decapitat, pentru păcate reale sau închipuite, a lui Iancu-Vodă, fiul lui Petru Rareș, fată care, trăind, aici, în piață, chiar în dreptul locului unde perise tatăl ei, a fost măritată de „Ianculina”, văduva Maria Paleologa din Rodos, cu un Ponetowski și s'a sfîrșit tot în Liov la 1598. Cuvinte de caldă amintire ale soțului amintesc pe această nenorocită odraslă a lui Ștefan-cel-Mare el însuși, fetița fără noroc culcată lîngă trupurile însîngerate ale morților tragici.

De altă parte formidabilele ziduri de piatră, încununate cu un mai nou turn de cărămidă, ale Sfintei Paraschive, unde altă lume țerănească, supt steaguri

multicolore, ascultă predica preotului rutean, unit și acesta, oferă de la prima vedere stema puternică a Moldovei, tăiată dirz în lespedea sură. Vasile Lupu a cheltuit aice, și versuri rutenești stingace, într'o scrisoare chirilică plină de litere latine, cuprind rugăciunea lui de ctitor. În interior, iconostasul înădrit urit în partea de jos are chipuri de sfinți extraordinar de fine, care nu pot veni decît din aceeași muni-ficență de la 1644. Cred chiar că meșterii cari au lucrât aici sînt cei de la Trei Ierarhi, aduși, cu multă cheltuială, anume din Rusia muscălească.

Spre centrul orașului aceste amintiri dispar. Renașterea a lăsat admirabila capelă a familiei Bojm, niște Unguri veniți cu Ștefan Báthory, cari, la începutul veacului al XVII-lea, au dat Liovului acest admirabil mic lăcaș, pe fațada căruia apare ziditorul în mijlocul ornamentelor de gust italian.

Iesuiții au impus centrului stilul lor monumental și rece. El domină la Bernardini și se desfășură măreț în catedrală, care, lipsită de plăcile și inscripțiile Sfintei Marii cracoviene, goală și aspră, uimește prin avîntul coloanelor uriașe.

Acest stil, stăpîn pe oraș încă din acel secol al XVII-lea, a strivit pe acel primitiv al bisericilor aparținînd negustorilor străini de altă confesiune. La Armeni se păstrează, totuși, aspectul cel vechiu, cu claustrul umbros, cu micul **cortile** răsăritean acoperit cu lespezi pe care pier amintirile scrise ale morților. O lucrare de pioasă reconstruire arheologică a început în interior, și marii stilpi poartă linii de un stil absolut exotic, arce de același caracter boltindu-se deasupra cuprinsului, desbrăcat de podoabe.

Altfel cu „biserica moldovenească”, pentru care Alle-

xandru-Vodă cel crunt cheltuise, ajutînd obștea ru-sească, încă din 1558 groși moldovenești și poloni, făcînd a se vinde în tîrg boi, oi, ceară, dar cu ho-tărîta recomandație de a ținea femeile în pridvor, de a hrăni bine pe preot, de a cînta ca la el și ca la Przemysl, unde-și trimesese oaménii, de a nu se trufi cu scumpe ziduri împrejur și de a face ca din sune-tul clopotului să iasă numele lui: Alexandru. Aici nu se mai vede urmă din biserica primitivă. Zidurile au fost rase de pictura lor, nu fără a se [lua pe pînză chipurile lui Constantin Corniact, alt ctitor, va-meș al Moldovei și apoi al Poloniei, și ale celor doi fii ai lui. Inscripția încă unui cheltuitor pentru înălța-rea clădirii, Miron Barnovschi, moștenitor prin mamă al Movileștilor, foarte frumoasă rugăciune în mari li-tere slavone, e prinsă de-asupra corului. Cine a făcut marile jertfe, plătînd trei Italiani ca să înnalțe mindra construcție apuseană de azi, e marile negustor moldo-vean de aici, asociatul lui Duca-Vodă, care și acela era să moară, ca prizonier, aici, Alexe Balaban, de a cărui familie veche vorbesc și scrisorile lui Lăpuș-neanu. Inscripția lui din 1672 amintește creștineasca faptă într'o grecească străină de orice ortografie.

Casa lui Corniact, a influentului Cretan, e neatinsă. Două capete rotunde mărgenesc frumosul portal. În interiorul curții coloane și arce imită modest pe acelea de la Wavel. Mici scări de piatră leagă cele trei rin-duri. Păstrată, după ce a trecut în posesiunea mai multor familii, ca Museu Sobieski, ea merită, nu nu-mai un interes de curiozitate, ci și un gînd pios.

Poate prin stăruințele acestui om dibaciu și cu atita trecere la rege s'o fi jertfit așa de ușor capetele fugarilor din 1564. În colțul din dreapta al „ratoșului”,

al Rathausului, prefăcut, înaintea „Prangerului” păstrat în bucăți, au suferit Vodă cel războinic și cei doi sfinți ai lui. Și rupătorul de potcoave, despre care s'a spus pe urmă că opria pieptiș cocia cu șase cai și spârgea lemnul cu o aruncătură de fier, Ioan-Vodă, a suferit aceeași teribilă moarte, nu însă fără a fi vorbit mulțimii adunate, care-l plîngea cu lacrimi, despre datoria de creștin și viteaz pe care a călcat-o regele de sînge unguresc, Ștefan Băthory, și de a fi încercat el însuși sabia care era să-i cadă pe gît. Lumea de pe lume alerga să-i vadă trupul frumos culcat în sicriu cu capul prins în fire de mătăasă.

Zece ani au trecut și, cum se făcuse crudul obicei, Iancu-Vodă, învinuit că n'a făcut omagiul și a supărat pe negustorii poloni, cules în fugă de Huțului din Carpați, suferia aceeași soartă fără a da același exemplu de tărie sufletească, rămas în amintirea tuturor.

Și ca o chemare vine către noi din această suferință, insultată de cei de sus, plînsă de cei de jos. În curînd o cruce se va ridica în acest loc, cufundîndu-se în pămîntul stropit cu sînge românesc, pentru a pomeni și în limba ultimelor cuvinte de despărțire ale execuțiilor tragedia lor în locul de exil.

Negoț și cultură, afaceri și școală s'au făcut ani îndelungați de ai noștri aici. Căraușii veniau cu peștele Dunării, cu vinul Cotnarilor, „Bancheri” greco-romîni schimbau galbenii de aur. Pribegi încasau mila regilor. Relațiile au fost însă cu Nemții și Polonii și, afară de milele Lăpușneanului și ale Movileștilor, nu cu sărăcimea rusească.

Totuși aceasta ne-a moștenit la biserica moldovenească. Supt oblăduirea austriacă, aici ca și în Bucovina, rutenismul a făcut mari progrese. Un mare cas-

tel a fost cumpărat pentru Museul „ucrainian”, al unei arte de imitație absolut degradată, în icoane și chiar în portul popular. Școli și societăți, răsar pretutindeni. S'a voit, înainte de războiu și în cursul lui, ceva mai mult: regatul Rusiei Mici supt Habsburgul Wilhelm, avindu-și capitala în locul unde profesorul Mihail Hrușevski, acum ministru ucrainian la Chiev, predicase mulți ani crezul cel mai aprins al rusismului, la „Lviv”.

Orașul era plin de palate, de cel mai bun gust, ale acelei aristocrații polone, din care au rămas puține rămășițe, ca Luțomirskii, cu atât de primitoarea casă. Naționalismul polon, care a expus aici și minunea de exactitate și perspectivă a lui Kossak, lupta lui Koszeiusko la Raszlavice, făcuse opere mari, vechi fundații dăduseră comorile de la Ossolineum, de la Museul și biblioteca Baworowski. Zelul nesfârșit al d-lui Czolowski așezase în casa lui Corniact și în altă mare zidire, cu frumoase porți de marmură neagră, admirabile colecții, în care se vede toată desfășurarea nobilimii polone, din veacul al XV-lea, pînă la acel Ioan al III-lea, rege al „Poloniilor”, căruia mai ales îi e consacrată partea istorică. Prin daruri mărinimoase s'a putut alcătui, într'o țară unde nobilimea cultiva cele mai nobile gusturi, o frumoasă galerie de portrete aparținînd școalelor apusene.

Impotriva acestei opere, Rușii au vrut să se împuie cu forța. Așteptînd legiunile bolșevice care veniră, noi Tătari, filfiindu-și enormele cîrpe roșii, ei ocupară Liovul și se începu astfel acea strașnică luptă de mai multe zile care a ciuruit de gloanțe și fațada Universității.

Această Universitate e una din cele mai mari a Poloniei; forțe nouă s'au adaus la vechii maestri venerați. Și mulți Evrei, cîțiva Ruteni cresc în spiritul latin tradițional al Poloniei. O conferință de românește s'a adaus în ultimul timp la un învățămînt variat și solid, care dă, în Seminariile bine înzestrate, și roade pentru știință.

Ca și aiurea museele-și îndeplinesc rolul de mare școală și pentru adulți și pentru necărturari. Iar Teatrul se consacră unei înalte misiuni de educație. Am văzut acolo, cu un mare și dureros artist, un „Iuda” în care un poet de frunte a încercat să dea interes tragic nemerniciei apostolului trădător. Aceiași atenție respectuoasă pentru o lucrare de ideologie rafinată, de formă aleasă, în care nu se zgîndăria nimic din pasiunile și modele zilei. O mare faptă de consolidare morală prin educație se face în Polonia.

Trebuie s'o știm, și mai ales trebuie s'o imităm.

CUPRINSUL

CUPRINSUL

	<u>Pagina.</u>
I. Spre Varșovia	3
II. Varșovia	9
III. Un colț de Lituanie	23
IV. Prin Varșovia la Poznan	31
V. Cracovia	39
VI. Liovul	51

Prețul 15 Lei